

SUKAKTIS

Kretinga šiomet švenčia jubiliejinį gimtadienį

Istorinė tradicija linkusi gyvenvietės įkūrimo data laikyti pirmąjį jos vardo paminėjimą rašytiniuose šaltiniuose. Kretingos vardas pirmą kartą paminėtas 1253 metais, nuo kurių ir skaičiuojame rašytinę trijų Kretingų – Kretingos miesto, Kretingalės miestelio ir Kretingsodžio kaimo istoriją. Tad kretingiškiečiai, kretingališkiai ir kretingsodiškiai pelnytai gali didžiuotis, kad jų miestas, miestelis ir kaimas yra žymiai senesni už mūsų krašto sostinę Vilnių, šiomet minintį tik 695-mečio jubiliejų.

Pasitikdami Kretingos vardo pirmojo paminėjimo 765-erių metų jubiliejų, susipažinkime su Kretingos istorijos ištakomis ir istoriniais dokumentais, kuriuose XIII amžiuje minima Kretinga.

Kretingoje ir Kretingsodyje aptinkami archeologiniai radiniai liudija, kad pirmieji gyventojai čia pasirodė III tūkst. pr. Kr. pab.–II tūkst. pr. Kr. pradžioje. Jų gyvenimo pėdsakų aptikta netoli Jauryklos ir Akmenos santakos, P. Bizausko gatvėje, kurioje ištirta IV tūkst. pab.– I tūkst. prieš Kristų stulpaviečių, žyminčių senovės gyvenamųjų būstų ar kitų statinių vietas.

Pietiniame miesto pakraštyje tarp Klaipėdos gatvės, kelio į Triušėlius ir Akmenos upės buvusiam Šlažių pilkapyje aptikti ankstyviausi Lietuvoje vakarų baltų kapai, datuojami II tūkst. pr. Kr. antrąja–I tūkst. pr. Kr. pirmąja puse. Manoma, kad Šlažių pilkapių kultūros gyventojų palikuonys tapo priešistorinės Kretingos kūrėjais ir pilėnais – pilies ir jai priklausančios teritorijos gyventojais.

Istorinėje romantinėje literatūroje Kretingos pilies įkūrimas siejamas su IV–VII a. didžiuoju tautų kraustymusi. Viena legenda mini Kretingos įkūrėją gotų karalių Armoną, kilusį iš Grutingų giminės. Esą, vieno karo žygio metu jis su kariauna apsiėjo šiose apylinkėse ir pasistatė tvirtovę, protėvių garbei pavadintą Grutinga, t. y. Kretinga.

Šiandien sunku pasakyti, kas įkūrė Kretingos pilį – legendinis valdovas Armonas ar senovės kretingiškiečiai, kuriems tapo nesaugu gyventi atvirose gyvenvietėse. Manoma, kad pirmoji pilis stovėjusi Dangės ir Babrūnės santakoje ant Valėnų piliakalnio. Ją sudarė medinių įtvirtinimų apjuosta keturkampė, 70 x 40 m dydžio aikštelė, kurią saugojo upių slėniai, o nuo aukštumos pusės – 45 m ilgio, 8 m pločio ir 1,5 m aukščio puslankio pavidalo žemių ir akmenų pylimas su medine gynybine užtvara ir išorėje iškastu grioviu. Pilėnai gyveno gyvenvietėje šalia piliakalnio ir Dangės terasoje. Mirusiuosius laidojo į pietus nuo pilies, dešiniajame Kapupio krante įrengtame kapinyne. Šalia kapinių, ties Kapupio ir Degalo santaka veikė pagonių šventvietė, vadinama Perkūnkalniu.

Legendą apie karaliaus Armono pastatytą pilį patvirtinančių istorinių šaltinių neturime, o pirmieji Kretingą minintys ra-

Valėnų piliakalnis – ankstyvoji Kretingos piliavietė. Fot. Vytautas Daugudis, 1966 m. Lietuvos istorijos instituto rankraštynas.

Ēgliškių piliakalnis iš pietų pusės. Fot. Julius Kanarskas, 1997 m.

šytiniai šaltiniai pasirodė XIII a. viduryje, Lietuvos pajūryje gyvenusių pietinių kuršių krikštų susidomėjus Livonijos ordino kryžiuočiams. Lietuvos pajūrio gyventojų krikštą kryžiuočiai pradėjo 1252 metais, užėmę pietinių kuršių žemes ir pastatę naujakrikštų kraštui administruoti Klaipėdos (Memelburgo) pilį. Kryžiuočių sąjungininkais tapo kuršių didikai Veltūnas (Velthune), jo brolis Reiginas (Reygin), Tvertikis (Twertiken) ir Saveidis (Saweyde), kurie realiai vertino kryžiuočių galybę. Lietuvos valdovui Mindaugui apsikrikštijus, jie krikščionis į savo valdas įsileido taikiai. Siekdami išsaugoti dalį valdų, pasirinko Livonijos ordino globą ir pasižadėjo kartu su pavaldiniais krikštytis. Kitų metų pavasarį Kuršo vyskupas Henrikas ir Livonijos ordino magistras Andrius fon Štirlandas susitarė dėl užimtų žemių dalybų. 1253 m. balandžio 5 d. Kuldygos pilyje pasirašytu aktu buvo padalinta visa užkariauta Vakarų Lietuvos teritorija.

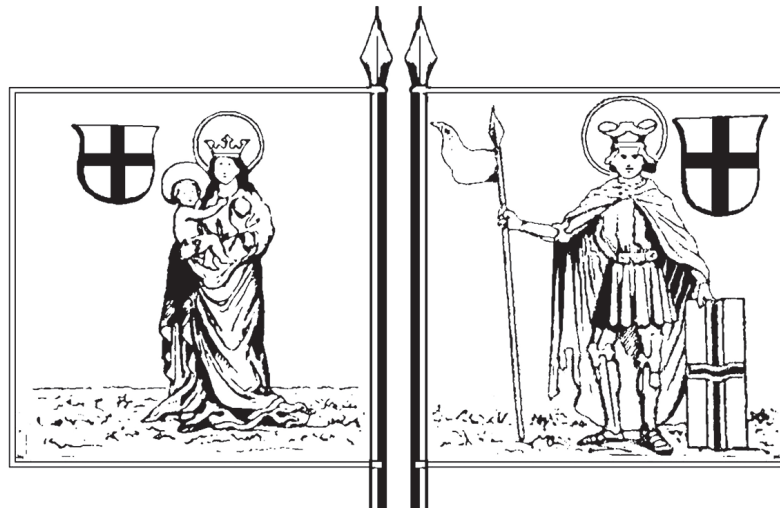
Kretingos pilies apygardos (sen. vok. borchsukunge Cretyn) dalyboms 1253 m. balandžio mėnesį Klaipėdos pilyje

buvo sudarytas atskiras aktas. Jis skelbė: „Mes, mažasis brolis Henrikas, Dievo malone Kuršo vyskupas, siunčiame visiems krikščionims pasveikinimą gyvajame Dievo sūnuje. Kaip mes esame anksčiau pastebėję, už tą gerą darbą, kurį yra atlikę, būdami mūsų tarnyboje, Veltūnas, jo brolis Reiginas, Tvertikis ir Saveidis platindami šventąjį tikėjimą netikėlių tarpe, mes su mūsų mylimaisiais vokiečių ordino broliais amžinai atiduodame lėno teisėmis tam Veltūnui, Tvertikiui, Reiginui ir Saveidžiui ir jų palikuoniams pusę Kretingos pilies apygardos taip, kad Kretingos pilis atiteks jų daliai, o mes ir broliai [kryžiuočiai – aut.] pasilikime sau antrąją minėtosios pilies apygardos pusę, iš kurios broliams atiteks dvi dalys ir mums trečioji dalis [...] Amžinajam ištikimui ir pastovumui mes šį raštą antspaudavome savoju antspaudu. Duota Klaipėdos pilyje tūkstantis du šimtai penkios dešimtys trečiaisiais mūsų Viešpaties metais balandžio mėnesį“.

Istorikų, archeologų ir kalbininkų nuomone, Kretinga priklausė nedidelei kuršių žemei,

kalno, Akmenos dešiniajame krante. Pasakojama, kad kalno šlaite buvusi ola, kurioje naktimis rusendavo ugnelė – degdavę pinigai. Esą, toje vietoje kadaise buvę geležiniai vartai, už kurių prasidedantis urvas vedė į pilies požemius. Tačiau vykdant Klaipėdos gatvėje žemės kasimo darbus piliakalnio čia nerasta.

Vokiečių mokslininkai iki karo spėjo pilį buvus prie Kretingalės. Tarp Kretingos ir Kretingalės jos ieškojo ir kretingiškis kraštotyrininkas Ignas Jablonskis, kuris pilį 1972 m. lokalizavo ant Ēgliškių (Andulių) piliakalnio. Šalia jo gausu archeologijos paminklų, liudijančių, kad nuo II tūkst. pr. Kr. antros pusės šioje strategiškai svarbioje vietoje bu-

Kretingos pilį XIII a. užkariavusio Livonijos ordino vėliava. Šlt.: Livonijos ordinas. In: lt.wikipedia.org

vadinamai Mėguva, plytėjusiai tarp Baltijos jūros ir Akmenos upės. Profesorius Vladas Žulkus mano, kad Kretinga buvo svarbi kuršių žemės pilis, dėl įtakos pajūryje konkuravusi su Palanga, o XII–XIII a. tapusi Mėguvos žemės administraciniu centru. Šiaurinė pilies riba ejo nuo Šventosios palei Auksūdį iki Akmenos upės, o pietinė – piečiau Kretingos ir Klaipėdos rajonų ribos. Pilies dalybų akte jos priklausomybė kuriai nors žemei nenurodyta, o 1291 m. akte ji minima tarp Pilsoto vietovių. Gali būti, kad iš pradžių ji priklausė Mėguvai, o 1258 m. gyventojus priskyrus Šv. Mikalojaus bažnyčios parapijai, kryžiuočių sąjungininkų valdoma pilis tapo Pilsoto žemės dalimi.

Piliavietės ieškota seniai. Vieni manė, kad ji stovėjo ant Kretingsodžio kalvos, vadinamos Pilale, nukastos plečiant Kretingos–Skuodo geležinkelį ir sodininkų bendriją „Akmena“. Ši kalva stūksojo laukuose, toli nuo Akmenos upės, priešui nesunkiai prieinamoje atviroje vietoje, kuri nebuvo apsaugota dirbtinių įtvirtinimų. Pasak kitų, pilis stovėjusi Kretingoje ant Pelėdos

vėš stambus teritorinis, ūkinis ir gynybinis centras. Aplinkui piliakalnį telkiasi Kretingos vardu vadinamos ar vadintos vietovės. Nuo Tenžės abipus Akmenos plytėjo Kretingos kaimo žemė, kurioje susiformavo Kretingos miestas, o taip pat Kretingsodis. Kretingalę vokiečiai vadino Crottingen (Kretinga), Deutsch Crottingen (Vokiečių Kretinga), o Šlikius – Adlig Crottingen (Bajoriškąja Kretinga).

Archeologiniai tyrinėjimai liudija, kad Ēgliškių piliakalnis įrengtas apie X amžių. Manoma, kad tobulėjant karybai ir dažnėjant priešų, ypač kovingųjų vikingų, antpuoliams, gynybai patogesnėje vietoje naująją tvirtovę pasistatė ant Valėnų piliakalnio gyvenusių senovės kretingiškių bendruomenė. Jai buvo parinktas Šaltupio dešiniajame krante tarp kapinyno ir Perkūnkalnio buvęs aukštumos kampas, patikimai saugomas plataus ir klampaus Šaltupio, Degalo ir Dangės upių santakos slėnio. Pilies aikštelė būdinga vėlyvosios kuršių pilims, ovalo plano, 60 x 40 m dydžio, nuo

(Nukelta į 9 p.)

Kretinga šiemet švenčia jubiliejinį gimtadienį

(Atkelta iš 7 p.)

aukštumos puslankiu apjuosta 70 m ilgio gynybinio pylimo ir priešais jį iškasto griovio. Iš pradžių pylimas buvo 1,5 m aukščio, su medine gynybine siena. Jai sudegus, pylimas paaukštintas iki 3–3,5 m ir 10 m pločio, o ant jo pastatyta nauja gynybinė siena, apjuosusi pilį iš visų pusių.

Į santakos slėnį įsiterpusiame aukštumos kyšulyje veikusi šventykla buvo atskirta tarp jos ir piliakalnio iškasus 7–11 m gylio ir 40 m pločio griovį. Alkalkalniui liko 36 m ilgio ir iki 8 m pločio kalva, kurios viršūnėje gulėjo apeiginis akmuo su dubens pavidalo dubeniu. Perkūnkalnio vardas leidžia manyti, kad ant aukuro buvo aukojamos dievui Perkūnui skirtos aukos. Šalia piliakalnio nerasta papėdės gyvenvietei būdingo kultūrinio sluoksnio. Todėl manoma, kad pilėnai gyveno tarp Degalo ir Babrūnės esančioje aukštumoje ir Dangės pakrantės terasose.

Pastačius naują pilį, Valėnų piliakalnis X–XIII a. tapo priešakinė pilimi, saugojusia pilėnų gyvenvietę ir pagrindinę pilį nuo Klaipėdos pusės. Jos įgula privalėjo pirmoji susiremti su Dangės pakrantėmis atžygiuojančiu priešū: mažesnius būrius sunaikinti arba nublokšti atgal, o gausesnius pajėgų puolimą pristabdyti, kad pagrindinės pilies įgula ir pilėnai galėtų pasiruošti ilgalaikiai gynybai.

Pilies apygardos ribos dokumentuose nėra apibrėžtos. Tačiau reikia manyti, kad ji plytėjo abipus Dangės-Akmenos nuo Kretingalės iki Padvarių, o taip pat apėmė Tenžės žemupio apylinkes. Šiaurėje ji ribojosi su Negarbos, vakaruose – su Palangos pilių apygardomis, o į pietus prasidėjo kita kuršių žemė – Pilsočas. Rytuose nuo didžiausios kuršių Ceklio žemės ją skyrė miškai.

Rašytiniai šaltiniai leidžia manyti, kad apygarda susidėjo iš kelių apylinkių, kurias sudarė pilių neturėjusios teritorinės bendruomenės. Archeologijos paminklai liudija, kad tokios bendruomenės IX–XIII a. gyvavo Valėnų, Sarčių, Kretingalės, Lankučių, Prysmančių, Padvarių apylinkėse.

Per pilies dalybas Livonijos magistras ir Kuršo vyskupas galėjo pasiimti arčiau Klaipėdos buvusią pietinę apygardos dalį, t. y. Sarčių–Kretingalės–Lankučių apylinkes. Likusi dalis su pilimi buvo palikta keturiems kuršių didikams. Vargu ar visi jie drauge vienu metu galėjo valdyti pilį. Dalybų dokumento tekstas sufleruoja, kad aukščiausio rango didiku vokiečiai laikė Veltūną, kuris tapo Kretingos pilies ir jai priklausančios apylinkės valdovu. Jo broliui Reiginui bei kitiems dviem didikams

Ēgliškų piliakalnio – Kretingos piliavietės vaizdas skrydyje iš šiaurės vakarų pusės. Fot. Algirdas Mulvinskas, 1996 m.

Ēgliškų – Kretingos pilies alkalkalnio, vad. Perkūnkalniu, vaizdas iš šiaurės rytų pusės. Fot. Julius Kanarskas, 2003 m.

– Saveidžiui ir Tvertikiui – turėjo atitekti pilies apygardai paliktos kitos trys apylinkės.

Kryžiuočių sumanymu Klaipėda turėjo tapti krikščioniškojo Kuršo dvasiniu ir administraciniu centru. Pastačius parapiinę Šv. Mikalojaus bažnyčią, 1258 m. liepos 27 d. Kuršo vyskupas Henrikas ir Livonijos ordino magistras Burkhardas fon Hornhauzenas raštu jai priskyrė Mutinos, Poiso, Eketės, Kretingos (Creten), Virkštinių, Palangos ir Kalotės pilis. Jos kunigams patikėta rūpintis šių pilių gyventojų krikštu, dvasiniu gyvenimu, lydėti į paskutinę kelionę. Šis dokumentas liudija, kad Lietuvos pajūrio žemių krikštas įvyko 150 metų anksčiau negu likusios Žemaitijos dalies.

Žemaičių kunigaikščių karinis aktyvumas kuršių žemėje, vokiečių riterių karinės nesėkmės 1259 m. Skuodo ir 1260 m. Durbės mūšiuose paskatino kuršius atsisakyti kryžiuočių globos ir atsimesti nuo krikščionybės. Kretinga tapo svarbia sukilėlių pilimi, iš kurios kuršiai su pagalba atvykusiais žemaičiais puldinėjo Klaipėdą, kliudė jos įgulai palaikyti ryšius su Kuldyga.

Krikščionybę ginti kryžiuočiai

ėmėsi kalaviju. Prieš Kretingos (Kretene) pilį 1263 m. jie surengė du kryžiaus žygius. Pirmasis bandymas, kuriam vadovavo Klaipėdos pilies komtūras Bernhardas fon Harenas, baigėsi katastrofa. Prie Kretingos priartėjusius kryžiuočius užgriuvo raiti ir pėsti pilies gynėjai. Vokiečiai neatlaikė kontrpuolimo. Mūšio metu buvo nukauti trys riteriai, nemažai ginklininkų. Jaunas riteris Konradas Viršingas ir žygio vadas pateko į nelaisvę. Kiti žygeiviai paspruko į Klaipėdą. Jaunuolį kretingiškiai išmainė į kryžiuočių nelaisvėje buvusius saviškius. Žygio vadas „nebeišliko gyvas, nes jie [kretingiškiai – aut.] pasodino jį ant laužo“, t. y. atsidėkodami už pergalę paaukojo dievams. Komtūro sudegimas ilgam liko vokiečių atmintyje. Vienas iš XVIII a. žemėlapių liudija, kad ties Dangės ir Degalo santaka esančioje kalvoje stovėjo monumentalus kryžius. Dar praeito amžiaus pabaigoje kaimo laukuose netoli piliakalnio stūksojo riedulys su iškaltu lotynišku užrašu, manoma, tam įvykiui atminti.

Subūrę gausesnes pajėgas ir vedami Livonijos krašto magistro Vernerio fon Breithauzeno,

Kretingalės ir Kretingos apylinkių XVIII a. žemėlapis. Dešinėje pusėje prie Dangės pavaizduotas kalvoje stūksantis kryžius, manoma, 1253 m. dievams kretingiškių paaukotam Klaipėdos pilies komtūrai atminti. Klaipėdos Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.

Deniso Nikitenkos atlikta kuršio kario kostiumo rekonstrukcija pagal Ēgliškų (Kretingos pilies) kapinyno medžiagą. Fot. Raminta Beržanskytė. 2017 m. D. Nikitenkos asmeninis archyvas.

per antrąjį žygį kryžiuočiai veikė gudriau. Nepriejusi Kretingos, didžioji dalis pasiliko pasaloje, o nedidelis būrys nuėjo prie pilies vartų. Pamatę negausius priešus, kretingiškiai juos puolė ir besivydami pakliuvo į pasalą. Metraštininkas pasakoja, kad riteriai „šoko juos vytiš į Kretingos (Kretenen) pilies tvirtovę, kur tie nuožmieji svečiai [kryžiuočiai – aut.] išžudė visus savo šeiminkus. Moterys ir vaikai kentėjo didelį vargą ir su kitais išvyko anapus [...] Visas jų turtas buvo išvežtas iš ten į Klaipėdą. Visi krikščionys buvo linksmi, kad Dievas juos ten buvo pasiuntęs. Ir ta pilis buvo sudeginta iki pat pamatų“.

Tokiu būdu 1263 m. kryžiuočiams sunaikinus Kretingos pilį, Ēgliškų ir Valėnų piliakalniai buvo apleisti. Gyvi išlikę gyventojai įsiliejo į kaimynystėje gyvenusias Livonijos ordinui paklūsusias bendruomenes. Viena jų nuo XIII a. antros pusės gyveno šalia Kretingos dvaro sodybos. Dvarvietėje aptiktos kapų liekanos rodo, kad ši bendruomenė dar nebuvo atsisakiusi pagoniškų papročių, nes mirusius tebedegino ir laidojo su įkapėmis. Manoma, kad ją XV–XVI a. asi-

miliavo žemaičiai.

Kretingos pilies apygarda (lot. castellaturum Creten) paskutinį kartą paminėta 1291 m. sausio 6 d. Klaipėdos pilies komtūro Gotfrido ir Klaipėdos vaito Tilmaro rašte, kuriuo tarp Kuršo vyskupo ir kapitulos padalintos vyskupijai priklausančios pietinių kuršių žemės. 1422 metų Melno taikos sutartimi nustatė sieną tarp Vokiečių ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, buvusios pilies apygarda buvo padalinta į 2 dalis: į pietus nuo Akmenos ir Tenžės santakos esančią dalį pasiliko Vokiečių ordinas, o šiaurinė atiteko Lietuvai. Vokiečių valdytos Kretingalės apylinkės Lietuvos dalimi tapo po Klaipėdos sukilimo (1923 m.) ir po Antrojo pasaulinio karo (1944 m. pab.).

Minint Kretingos vardo pirmojo paminėjimo istorijos šaltiniuose 750-ąsias metines, Kretingos bendruomenės iniciatyva prie Ēgliškų (Andulių) piliakalnio 2003 m. buvo pastatytas paminklinis akmuo, kurio užrašas skelbia: „Ēgliškų piliakalnis. Ant jo stovėjo istorinė Kretingos pilis (1253–1263)“.

Julius KANARSKAS
Istorikas, Kretingos muziejus